

LÉNÁRT ANDRÁS

Ismerős ízek? Magyarországra látogató emigránsok a Kádár-korszakról

Nemzetközi idegenforgalom és Magyarország

A turizmus kétségtelenül a modernitás egyik legszembevetőbb tömegjelensége.¹ Mindenekelőtt óriási üzlet: az évi több százmillió ember turisztikai, tehát nem jövedelemszerző mozgása több 100 milliárd dolláros nagyságrendű forgalmat generál.² A kibocsátó és befogadó országok társadalmát egyre jobban behálózó turizmus elméleti problémái és megvalósulásának gyakorlatai régóta foglalkoztatják a társadalomkutatókat, a statisztikusoktól és demográfusoktól a közgazdászokon, szociológusokon át az antropológusokig vagy a médiakutatókig és történészekig. Turizmust kutatni igazán interdiszciplináris vállalkozásnak tűnik. A fokozott tudományos érdeklődés érthető, hiszen az emberek tömeges mozgása olyan sok és sokféle kölcsönhatást eredményez, ami szinte kimeríthetetlen kutatási területet nyújt. Az ágazat 19. századtól kezdődő tartós és gyors növekedését vizsgálva a közgazdasági szemléletű megközelítések három tényező szerepét hangsúlyozzák: a diszkrecionális, vagyis az alapvető szükségletek kielégítése után rendelkezésre álló jövedelmét; a nem munkavégzésre fordítható szabadidőt; és az utazási szükségletek tudatosulását, az egyéni motivációét.³ A turiz-

¹ Természetesen korábbi történelmi korszakokban is megfigyelhető a szórakozási és kikapcsolódási célú utazás, a turizmus 20. századi tömegessé válása, ipari jellege és változatos megjelenési formái azonban markánsan megkülönböztetik a modernkori turizmus jelenségét és jelentőségét a régebbi korokhoz képest.

² A világ turizmusával kapcsolatos adatokat a WTO honlapján lehet megtekinteni: <http://www.wtoelibrary.org/content/v486k6/?v=search> (letöltés 2009. 10. 8.)

³ SZIJÁRTÓ Zsolt: A turizmus mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében. In: FEJŐS Zoltán – SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikációs Tanszék, Budapest–Pécs, 2000. 7–8.

mus adott helyhez, régióhoz kötődő gyakorlatát a kínálati oldal felől pedig a természeti, gazdasági, politikai, technikai és kulturális hatások befolyásolják.

A turizmusról szóló egyik legismertebb tanulmányban a szerző a turizmus jelenségét a polgársághoz mint sajátos helyzetű társadalmi réteghez, és a szabadságeszmény kiteljesedését célzó romantikához mint társadalmi eszméhez köti. A turista e szerint a megközelítés szerint az a polgár, aki a forradalmak korában megtapasztalt szabadságeszményt igyekszik megvalósítani úgy, hogy elmenekül a normáktól és kötöttségektől túlterhelt társadalmi létből.⁴ A menekülés metaforáján nyugvó elmélet publikálása óta megszületett ennek a turizmus pozitív ismérveit (közösségépítési funkcióját, a helyi kultúrák fennmaradását stb.) hangsúlyozó kritikája. A szocialista korszakra vonatkoztatva azonban a külföldi, elsősorban nyugati utazások erős korlátozása miatt a fenti szempontok kevésbé relevánsak. A menekülés fogalma olyan erős, realista értelemmel bírt, ami teljesen elhomályosította e fogalom szimbolikus használatát.⁵ Ettől eltérő megállapításra jutott Béres István, aki a politikai rendszerek alapvető különbözősége ellenére az emberi viselkedés és képzetek hasonlóságára helyezi a hangsúlyt: „A minden közvetítettség és metaforikus áttét nélküli szabadságról van szó, hiszen a társadalom jó része a legközönségesebb emberi szabadságjogok hiányát élhette meg. A 19. századi polgárhoz hasonlóan a »maga képére formált« kapitalizmusban, ők is az individuális szabadságot kívánták valamilyen módon megélni a »saját államukban«, a munkásállamban, amely tőlük ugyanúgy elidegenedett, mint a polgártól a kapitalizmus.”⁶

A második világháború befejezése után a kelet-európai szocialista országok a Nyugatról érkező látogatók szemszögéből sem ideológia-politikai, sem kulturális, sem infrastrukturális szempontból nem teremtettek olyan feltételeket, amelyek elősegítették volna a nyugat-keleti nemzetközi idegenforgalom gyors növekedését. A kelet európai országok már a 19. század óta jelentőségükhöz képest kisebb súllyal jelentek meg a nyugatiak mentális térképén, de a bezárkózó, autarkia jegyeit mutató szovjet típusú rendszerek végképp elejét akarták venni minden rossz

⁴ Hans Magnus ENZENSBERGER: Eine Theorie des Tourismus. In: Uő.: *Einzelheiten*. Suhrkamp, Frankfurt, 1962. 147–171.

⁵ Elmenekülésről metaforikus értelemben inkább belföldi vagy a szocialista táboron belüli különféle civil kezdeményezések kapcsán érdemes beszélni.

⁶ BÉRES István: Go West! (...or East). A külföldre utazás a hatvanas, hetvenes évek magyar turizmusában. In: FEJŐS Zoltán–SZIJÁRTÓ Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgy(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék, Budapest, 2003. 129.

szándékú vagy legalábbis nem ellenőrzött „behatolásnak”.⁷ Magyarországon az 1950-es évek közepéig elképesztően kevés ki- és belépés történt – a statisztikák alapján ezres nagyságrendről beszélhetünk. Az 1960-as évtizedben aztán jelentősen emelkedett a ki- és beutazók száma, és a szocialista korszak végéig szinte töretlen növekedésnek lehetünk tanúi. Az érkezők zöme szocialista országból jött, de egyre nagyobb igény mutatkozott nyugati turisták fogadására is, akik a kötelező valutabeváltással növelték a szükségessé mindíg alulmúló állami devizakészletet.

A magyar idegenforgalom minden állami erőfeszítés ellenére alapvetően tökehiányos ágazat maradt, amely devizatermelőként fontos volt, de a statisztikák szerint a külgazdasági forgalom 1–2%-ról az 1980-as évekre is csak elég szerény, 6% körüli részesedésre tornázta fel magát.⁸ A szállodaépítések lassú üteme és a pénzköltésre ösztönző szolgáltatások fejletlensége miatt a bevételek nem ugrottak meg látványosan. Az állam a turizmusból adódó, egymásnak alkalmasint ellentmondó gazdasági és politikai feladatok kezelésére valamiféle középúton választott. Az úgynevezett szociálturizmus (azok segítése különböző eszközökkel, akik önerőből nem vagy csak korlátozottan képesek részt venni a turizmusban), mely döntően szakszervezeti beutalók formájában működött, fontos erőforrásoktól fosztotta meg a kereskedelmi alapú idegenforgalmat. Ugyanakkor az állam igyekezett bátorítani a devizát hozó tőkés forgalmat, amelynek aránya a turisták számát tekintve csak az 1980-as évek végére haladta meg a 15–25%-ot. A szocialista országokból beáramló turizmus jóval kisebb hasznot hozott, ezért a szállodai és vendéglátóipari szektor nem is lelkesedett érte: „Az a megkülönböztetés is gyakori, hogy a szocialista országokból érkező vendégek fogadása politika, a nyugatiaké üzlet [...] sokszor a csehszlovák, lengyel és más baráti országokból érkező turistákat immel-ámmal fogadják, nem nézve ki belőlük a zsiros borraival.”⁹

A nyugati turisták közül sokan nem egyszerű turistaként keresték fel az országot, hanem érzelmi és rokoni szálak fűzték őket Magyarországhoz. A külföldi állampolgárságot nyert emigránsoknak a beutazóvízum

⁷ Böröcz József hasonlította össze a 19. századi útikönyvek alapján az európai országok megjelenését. Böröcz József: *Leisure Migration. A sociological study on tourism*. Pergamon Press, Oxford, 1996. 54–63.

⁸ Egy 1964-es nemzetközi összehasonlításban a magyarországi idegenforgalmat elhanyagolt területként jellemezték az export idegenforgalomból származó százalékát tekintve szemben Hollandiával (4%), Dániával (8%), Ausztriával (28%), Görögországgal (31%), Spanyolországgal (65%). VUNDELE György: *Idegenforgalom és export. Idegenforgalom*, 1965/33. 37.

⁹ Politika vagy kereskedelem... *Idegenforgalom*, 1967/7. 5.

birtokában komoly veszélytől nem kellett tartaniuk.¹⁰ Statisztikailag ugyanolyan látogatóknak sorolták be őket, mint azokat a nyugati turistákat, akik személyesen nem kötődtek az országhoz. Ennek elsőrendű oka az volt, hogy nem tartós letelepedési céllal érkeztek Magyarországra. Mindazonáltal az idegenforgalomban érintett hatóságok – Vám- és Pénzügyőrség, az idegenforgalmat felügyelő Belkereskedelmi Minisztérium és az ehhez a szervhez tartozó szállodaláncok és utazási irodák, a Pénzügyminisztérium, az Országos Idegenforgalmi Tanács, az Országos Tervhivatal és végső soron az országos pártvezetés is – tisztában voltak azzal, hogy a magyar származású beutazó turisták külön csoportot alkotnak: „A beutazó turisták tekintélyes része úgynevezett rokonlátogatási céllal érkezik. [...] A rokonlátogatókra jellemző, hogy tartózkodási idejük viszonylag hosszú és kevesen igényelnek szállodai ellátást. Mindez mérsékli a tőlük nyerhető hasznot. [...] A vendégnapok mintegy 74–85%-a magánlakásokban vagy egyéb – statisztikailag nem figyelt – szálláshelyeken bonyolódott. A turistaforgalom e része lényegesen alacsonyabb gazdasági hozamot eredményez a népgazdaságnak. E körülmény is arra int, hogy törekedni kell az egészségesebb arányok kialakítására.”¹¹ A rezsim, illetve az államigazgatási apparátus az emigráns magyarokat némi gyanakvással kezelte, mert nyelvtudásuk és személyes kapcsolataik révén könnyebben kiismerték magukat a rendszerben. Alig vették igénybe a nyugati turistáknak szánt „luxusszolgáltatásokat”. Az állami szervek tisztségviselői úgy vélték, hogy ezek a turisták kárt okozhatnak a népgazdaságnak illegális forintváltásukkal, valamint az áruk és szellemi termékek tiltott ki- és behozatalával, esetleg értékesítésével.¹² Végül mégis vállalták a kockázatot, és az ellenséges politikai tevékenységet nem folytató emigránsok kisebb zaklatásoktól és kellemetlenkedésektől eltekintve szabadon beutazhattak Magyarországra és távozhattak egykori hazájukból. Írásomban három életút-elbeszéléssel igyekszem megvilágítani, hogy milyen élményt jelentett a nyugati utazás a mene-

¹⁰ Ami nem jelenti azt, hogy ne regisztrálták volna őket (állambiztonsági „figyelőztetés” a határátlépéskor) és ne érték volna őket adott esetben kellemetlenségek, zaklatások.

¹¹ Országos Idegenforgalmi Tanács iratai. Magyar Országos Levéltár XIX-G 28. 10. doboz. Az MSZMP PB 1976-ban vette napirendre az emigrációs politika kérdéseit. Az ülésen elhangzott, hogy a többségükben politikailag közömbösnek tartott emigránsok hazalátogatásának száma folyamatosan növekszik, a hazaköltözőké azonban egyre csökken. MOL M-KS 288. f. 5/704. ő. e. (1976. nov. 2.) Idézi: BENCsik Péter–NAGY György: *A magyar útiokmányok története 1945–1989*. Typico Design, Budapest, 2005. 75.

¹² Az MSZMP PB 1966-ban tárgyalta az utazási rendelkezések megváltoztatásáról, amelynek kapcsán felhívták a figyelmet a nyugati beutazók, különösen az egykori disszidensek, kitelepített svábok gyakran ellenséges tevékenységére. MOL M-KS 288. f. 5/393. ő. e. (1966. április 26.) Idézi: BENCsik Péter–NAGY György: i. m. 68.

kült fiatalok számára, és hogy milyenek találták a Kádár-korszak hétköznapijait a hazalátogató osztrák és magyar identitású emberek.

A történetek háttéréről

2005-ben elkezdett kutatásomban az 1956-os forradalom utáni kétszáz ezres menekülthullám egy kicsiny csoportjának történetét kezdtem vizsgálni az oral history módszerével. Azokról az '56-os középiskolás diákokról van szó, akik egyedül vagy családosan hagyták el Magyarországot, és Ausztriában ad hoc jelleggel létrehozott magyar tanítási nyelvű gimnáziumokban fejezték be középiskolai tanulmányaikat. A menekültekről folyamatos mozgásuk miatt nehéz volt pontos statisztikákat készíteni, így – elsősorban a felvétel időpontjától függően – a korcsoportos megoszlásról is több adat látott napvilágot. Willibald Liehr, a belügyminisztérium magyar menekültüggyel megbízott osztályvezetőjének jelentése szerint 1957. május elején 3665 fő, 14–18 éves kor közötti menekült volt Ausztriában, akik közül nyilván sokan továbbutaztak, és sokan abbahagyták – vagy el sem kezdték – a gimnáziumot. 1957 és 1963 között közel ezer diák tanult magyar nyelvű középiskolában, 815-en érettségi vizsgát is tettek ebben az időszakban.¹³

Közülük 25 fővel készítettem interjút 2005-ben. Nem a menekülés és az integráció pontos eseménytörténetét és stációit akartam feltárni, hanem

¹⁰ Ami nem jelenti azt, hogy ne regisztrálták volna őket (állambiztonsági „figyelőztetés” a határátlépéskor) és ne érték volna őket adott esetben kellemetlenségek, zaklatások.

¹¹ Országos Idegenforgalmi Tanács iratai. Magyar Országos Levéltár XIX-G 28. 10. doboz. Az MSZMP PB 1976-ban vette napirendre az emigrációs politika kérdéseit. Az ülésen elhangzott, hogy a többségükben politikailag közömbösnek tartott emigránsok hazalátogatásának száma folyamatosan növekszik, a hazaköltözőké azonban egyre csökken. MOL M-KS 288. f. 5/704. ő. e. (1976. nov. 2.) Idézi: BENCsik Péter–NAGY György: *A magyar útiokmányok története 1945–1989*. Typico Design, Budapest, 2005. 75.

¹² Az MSZMP PB 1966-ban tárgyalta az utazási rendelkezések megváltoztatásáról, amelynek kapcsán felhívták a figyelmet a nyugati beutazók, különösen az egykori disszidensek, kitelepített svábok gyakran ellenséges tevékenységére. MOL M-KS 288. f. 5/393. ő. e. (1966. április 26.) Idézi: BENCsik Péter–NAGY György: i. m. 68.

¹³ Az osztrák kormány a menekülthullám érkezése nyomán röggvest intézkedett a diákok elhelyezése és beiskolázása érdekében. Az egyeztetéseket követően öt középiskolát és néhány átmeneti intézményt létesítettek. A legnagyobb iskola, az innsbrucki Magyar Reálgimnázium valójában már 1947 óta működött, a másik négy pedig apró tiroli (Grän, Wiesenhof), felső-ausztriai (Kammer am Attersee) és karintiai (Iselsberg) falvakban, a magyar határtól igen távol kapott helyet. Az iskolákban magyarul tanítottak, így a gimnazisták évkihagyás nélkül juthattak el az érettségig. A gimnáziumok két-három évig működtek, aztán összevonták őket, majd utánpótlás híján teljesen megszűntek. A statisztikai adatokat közli: DEÁK Ernő: *Magyar középiskolák Ausztriában 1956 után. Az Ungarische Mittelschulen in Österreich nach 1956 című kiállítás katalógusa*. Magyarok Világszövetsége–Dachverband der ungarischen Vereinigungen in Österreich. Budapest–Bécs, 1998. 9–12

arra voltam kíváncsi, hogy miként tekintenek vissza életükre, milyen sémákba és gondolati ívekbe rendezik emlékeiket. Inkább általános kérdéseket tettem fel, hogy minél kevésbé befolyásoljam az elbeszélést. Például: Meséljen a családjáról!; Meséljen, kérem, az iskoláról!; Hogyan folytatódott az élete?; Meséljen az első magyarországi útjáról! stb. A kifejtetlen életrajzi adatokat az interjú után egy rövid kérdőívben vettem fel. Ennek következtében élettörténeti narratívájuk szerkesztetlen valójában jól tükrözi elbeszélőik személyiségét és gondolatársításait.

Történetek

Interjúpartnereim többsége hangsúlyozta, hogy a magyarországi, majd az ausztriai internátusi bezártság után minél hamarabb világot akartak látni. Az osztrák állam és a nemzetközi segélyszervezetek szállást, ételt, ruhát, zsebpénzt és tanulást biztosítottak számukra, utazási lehetőséget táborozáson kívül alig. Nyáron, a két tanév közötti két hét szünetében a fiúkat táborozni vitték, ahol kicsit lazább feltételek között, de hasonló vidéki környezetben és ugyanazokkal a társakkal múlathatták az időt, mint „otthon”, az internátusokban. Egyesek a szünetben meglátogatták rokonaikat, ismerőseiket Bécsben vagy más településeken, de a többségnek nem volt hová mennie. Az érettségi után már nemcsak világot látni, csavarogni akartak a fiúk, hanem „világ körüli” utakat tenni: ezek az utazások az életút-elbeszélésekben önálló ifjúkor kezdetét is szimbolizálták. Az egyetemi évek nem jelentettek azonnali szétszórátást: sokan azonos szálláshelyen laktak Bécsben vagy Innsbruckban. Az interjúk többségében a közösen szervezett külföldi utak legalább olyan fontos csoportidentitást képző és megerősítő emlékek maradtak, mint az internátusban eltöltött hónapok, évek.

Eleinte szerény igényekkel és szinte pénz nélkül indultak felfedezni Európát, mégis többnyire pozitív kicsengésű történetet meséltek el, melyek szerint mindig számíthattak a nyugati országok lakosainak, sőt hatásainak jóindulatára.

Bihari Imre*

Imre akkor említette meg először a külföldi utazásokat, amikor egyetemi éveiről mesélt, azokról a nyári munkákról, amelyeket azért vállalt, hogy tanulmányait be tudja fejezni. Az 1960-as évek elején már nem az

* Bihari Imre agrármérnök. A második világháború háború után Velencén megtelepedett család gimnazista fia kalandvágyból hagyta el az országot 1957. január közepén. Kammer Am Atterseeben végezte el a közép-

motiválta az utazásokat, hogy a fiatalok világot akartak látni, hanem az ösztöndíj elvesztése után anyagilag magukra voltak hagyatva. A felendülőben lévő német és svéd gazdaság azonban a kedvező munkavállalási és kereseti lehetőségekkel „segítő kezét” nyújtott a már-már kilátástalan anyagi helyzetbe került magyar diákoknak.

„És ennek az iskolarendszernek a hallatlan előnye, mint nekünk is, hogy dolgozhattunk mellette fél napot, nyári szünetbe’ [...] Svédországba’ és Németországba’ mentünk a nyári szünetbe’ dolgozni. Svédországba’ két hónap alatt megkerestünk annyi pénzt, mint egy normál átlag osztrák egy év alatt Bécsben. És akkor ebből tanultuk azt a kilenc hónapot. [...] Emlékszem rá, hogy répát kellett egyelni és a répának az egymás közti távolsága egy 7-től 9 centiméterre kellett hogy legyen. [...] Ez nekünk szokatlan volt, mer’ nem órabér volt, hanem tényleg teljesítményre ment [...] Az ellenőrzés alatt megnézték, hogy jól volt-e csinálva, és akkor megkaptuk a hozzájáró pénzt. És akkor szintén jól kerestünk. [...] 500 schilling volt. És akkor Ausztriába’ egy havi fizetés, [...] 2000 schillinget kapott bruttó, az egy jó fizetés volt, tehát mi egy nappal a negyedrészt megkerestük. [...] négykézláb kellett dolgozni, és négykézláb menni 10–12 órát, és volt, aki csak egy kezére tehénkedett, az aztán a harmadik nap már nem tudott dolgozni, mer egyszerűen bedagadt neki a csuklója.¹⁴

A pénzkeresés már magában nagy élmény lehetett az internátusokban csak zsebpénzhez jutó diákoknak és a később az egyetemeken ösztöndíjakat kapó fiataloknak. Év közben is egyre inkább vállaltak segédmunkákat, de az alkalmi munkák egész más nagyságrendet képviseltek, mint a két-három hónapos nyári, nagy erőbedobással végzett szezoná-

---

iskolát, majd a bécsi egyetem orvosi karán kezdte meg egyetemi tanulmányait. Az egzisztenciális és tanulási nehézségek miatt társaival együtt a mezőgazdasági egyetemre iratkozott át. Az egyetem befejezése után a sebersdorfi állami mezőgazdasági kutatóközpontban helyezkedett el, és rendszeres munkakapcsolatot épített ki magyarországi tudományos intézetekkel. A hetvenes évektől hosszabb időszakokat töltött Magyarországon, elsősorban tudományos csereprogramokban és nemzetközi pályázatokban vett részt.

¹⁴ Az interjúszövegeket rendszerint megszerkesztve és stilizálva szokták közzélni. Ezzel az eljárással az interjúadót védik – akik csak az értelmesen és kerekén megfogalmazott mondatokat ismerik el magukénak –, és az olvasót sem akarják szabálytalanul megformált mondatokkal fárasztani. A fenti szempontok jogosságát elismerve, magam mégis a szövegű közlés mellett foglalkoztam állást, mert az interjú szövegét primer forrásnak értelmezem, amit csak technikai okokból írnak le, ezért bárminemű beavatkozás annak eredetiségéből vesz el. Az interjúzás során ötvöttem a szociológiai mélyinterjú és a Gabriele Rosenthal-féle narratív interjúzás szabályait. A módszerekre vonatkozó szabályokat lásd KOVÁCS Éva: *Interjú módszerek és technikák*; és KOVÁCS Éva: *Narratív biográfiai elemzés című tanulmányait*. In: Uő. (szerk.): *Közösségtanulmány*. Módszertani jegyzet. Néprajzi Múzeum–PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, Pécs, 2008. 269–277. és 373–396.

lis munka. A diákoknak érdeemes volt hajtaniuk, hiszen addig sosem láttott összeget kereshettek meg. Nem véletlenül vált a pénzszámlálgatás legkedvesebb időtöltésükké – húsz-harmincezer schillinggel hazatérni már előre is szívet melengető és megnyugtató érzés lehetett az ínséges idők után. Mivel a magyar diákok közül sokan mentek ki Svédországba, feltételezhető, hogy a kereseti lehetőségnek hamar híre ment a többiek között. Aki tartotta a kapcsolatot a volt iskolatársakkal – márpedig az első években ez jellemző volt – előbb-utóbb kijuthatott a skandináv „Kánaánba”. Az „első fecskéknek” ezzel együtt nagyon aktívnak kellett lenniük, ha sikeresen meg akarták szervezni az utat: az adminisztratív akadályok miatt volt olyan, akinek ez nem is sikerült.

„L. A.: – És hogy szerveződött a munka? Tehát hogy kerültek ki?

B. I.: – A munkát hogy? A munka először az egyik osztálytársunknak a szülei, akik Svédországba’ éltek, mondták, hogy ilyen lehetőség van, ők tudnak róla. A Findus vesz idenymunkásokat. És akkor ott egyszerűen elkértük a címet és írtunk, hogy szeretnénk ott dolgozni. És akkor kaptunk egy, tulajdonképpen egy előszerződést, amivel föl tudtunk menni. Akkor kellett vízum is még, mer’ nekünk állampolgárság nélküli útleveleink voltak az úgynevezett »Nansen« útlevel.¹⁵ A genfi konvenció után. És evvel a papírral bementünk a svéd követségre, kaptunk vízumot, munkaengedélyt 3 hónapra. És akkor mint ilyen vendégmunkás voltunk és próbáltuk elintézni, [...] hogy azt az időt ismerjék el gyakorlatnak, akkor nem kellett fizetni. És Svédországba’ az adó, az egy komoly összeg volt. Ez többször sikerült, és azt hiszem, összevissza négyszer voltam. Kétszer sikerült, kétszer nem. Mer’ a nyugdíjintézetnek Svédország, azt hiszem, öt hónapot visszaigazolt, hogy én akkor fizettem, és ezt mivel Európai Unió, közös unió van, ezt beszámították az én mostani nyugdíjamba... A szervezés úgy ment, hogy a diákszövetség is indított különvonatokat föl, mer’ rengeteg osztrák járt Svédországba dolgozni, mindenhova. Nagyon szerettünk volna hullamosónak menni, mer’ állítólag ott nagyot lehetett, még többet lehetett volna keresni. Vagy Malmöbe akkor, mer’ ugye Svédország(ban) 300 éve nem volt háború. A bérházak Malmöben úgy voltak építve, hogy a vécé kint volt a folyosón, de nem angol vécé, vízfolyásos, hanem ilyen tartályok voltak, amit egy társaság hetente

¹⁵ Az első világháború utáni a genfi egyezmények alapján a hontalanná vált menekültek számára kiállított igazolvány. Fridtjof Nansen, a Népszövetség egyik főbiztosa, 1922-ben 450 000 útlevelet bocsátott ki. Az okmány róla kapta nem hivatalos nevét.

kétszer cserélt. És mondták, aki ott dolgozik, az rettenetes nagy pénzt keres. De hát oda nem engedtek minket dolgozni, mer' aztán azt a svéddek csinálták maguk. Minket, külföldi diákokat inkább olyan helyre engedtek, ahol tényleg sokat kellett dolgozni és kevesebb pénzér'. De ez, ez... jó volt. Nyílt a horizontunk. Azér' Svédországot látni akkor Ausztria és Magyarország után, az egy döbbenet volt, mert lehetett látni, hogy az emberek jól élnek, nem kell nekik semmire se spórolni, nem kell háborús károkat kijavítani, ott minden kész volt. És mindenkinek, nagyon soknak családi háza volt, nemzeti öntudatuk volt, a ház kertjébe' zászlórúd volt, a svéd zászló lobogott mindenhol. A kép Svédországról tulajdonképpen hallatlan pozitív volt és most is Svédország nagyon pozitívan van az emlékezetembe'."

Az adminisztratív teendők azért is maradhattak emlékezetesek, mert Imre nyugdíjazásakor a munkavégzést igazoló papírokat be kellett szereznie. Látható, hogy az asszociációs láncban a viszonylag friss élmény a svédországi utak értékelése előtt áll. Akárcsak más interjúpartnereim, Imre is álommunkaként emlegette a bizarr, de jól fizetőnek tűnő munkát, a hullamosást. A történet már-már nagyvárosi legendára emlékeztet, ugyanis több visszaemlékező is beszélt erről a kivételes munkaköréről, annak ellenére, hogy egyikük sem dolgozott ténylegesen hullamosóként. Bármennyire is vonzónak tűnt Svédország, a nyári munkán részt vettek közül senki nem maradt az észak-európai országban. Viszont Imre éppen Svédországban ismerkedett meg későbbi osztrák feleségével, akivel a nyár elteltével véletlenül összefutottak Bécsben, és csak ezután kezdett komolyabb kapcsolat kialakulni kettejük között.

A beszélgetés ezután a családalapításra és egzisztenciateremtésre, a mai családi életre terelődött, és a tinédzserként vágyott fogyasztási cikkekre vonatkozó kérdés kapcsán kerültek elő az első nem munkavállalási célú úti élmények. Először a motorkerékpárjáról mesélt, utána ennek kapcsán tért rá a nyaralási élmények elbeszélésére.

„– Azt hiszem, egy hónapig voltunk úton és, és néztük az Északi-tengert, Amszterdam, Rotterdam, nekünk hallatlan egzotikusnak tűntek ezek a városok. És nagyon örültünk, hogy oda tudtunk menni. Nagyon élveztük. És sátorba' laktunk, Hollandiába' a kanális partján és az első reggel, mikor fölébredtünk, emlékszem az egyik barátunk odament, megkóstolta a vizet, azt mondta, gyerekek ez tényleg sós. Akkor volt az első holland élmény, mikor én voltam ott az egyik bar... hárman voltunk ott, és bementünk egy holland tejüzletbe és kértünk

tejet. És mondta a nő, hogy tej nincs. Persze németül kértük, hát más-képp...

L. A.: – Ühüm.

B. I.: – ...nem tudtuk. És mondtam én a másik kettőnek, hogy érdekes, hogy ezeknek – magyarul – hogy ezeknek azt mondja, hogy nincs tej, de hát itt látok én tejeszacskókat, lehet, hogy ez csak reklám. És akkor megkérdezte a nő, hogy milyen nyelven beszélünk. Hát mondtuk, hogy hát magyarul, mert Bécsből vagyunk és... Menekültek? Mondtuk: igen. Akkor hirtelen lett tej, amennyit akartunk és nem is kellett kifizetni. Ilyen élményünk ezen az úton többször volt... A motorbiciklire föltettünk egy piros-fehér-zöld kis háromszögletű zászlót előre a sárhányóra. Aztán leelőztek autók, integettek, megállítottak. Kérdezték, hogy magyarok vagyunk-e. Mondtuk, igen. Hogy elfogadjunk-e valamennyi pénzt. Mondtuk, hogy elfogadjunk [nevetnek]. És így ment a körút. Úgyhogy az egy szenzációs...”

A piros-fehér-zöld romantika tehát kitartott az 1960-as évek elejéig. Szerzte Európában nagy megbecsülésnek örvendtek a magyar menekültek. A holland tejárus, mivel először németeknek vélte őket, megtagadta tőlük a tejet, majd amikor kiderült, hogy magyarok, azonnal és ingyen odaadta az italt. Olaszországban is hasonló élményben volt részük, bár ott némi ellenszolgáltatást vártak el.

„B. I.: – És tangóharmonikával ugye kiültünk és vettünk egy liter bort és elkezdte tangóharmonikával játszani a magyar nótákat, hát, mit mást? Énekeltünk magyar nótákat. Közbe’ meg a kempingtér mellett ott volt egy étterem... És hoznak még bort, és mondtuk, hogy nem rendeltünk. Azt mondták, hogy ez nem rendelés, ez ajándék. Hát mondtuk az más, az jöhet. És akkor hoztak tintahalat enni. Mondtuk, ezt se rendeltük. Nem baj, ez is ingyen van. Na hát az étterem tulajdonosának tetszett, hogy mi ott ülünk és énekelünk. Mert ezáltal a kerthelyisége megtelt vendégekkel, azok fogyasztottak és hallgatták, ezek az egzotikus gyerekek – miket énekeltek, fogalmuk se volt – de mi ottan mulattunk. És amikor rájöttünk, mi a mulatással pénzt tudunk keresni, akkor kérdeztük a izét, nem! a étterem tulajdonos jött, hogy énekelünk ma este is?, mer akkor ingyen a bor, meg kapunk tintahalat. Mondtuk, hát akkor persze, hogy énekelünk. És akkor az így ment. Fantasztikus volt. Olaszországba’, mikor augusztusba’ voltunk szabadságon, a tenger mellett fürödtünk, sétáltunk, kávét ittunk, pastasciuttát ettünk állandóan, hogyha beültünk valahova, mer’ akkor

emlékszem, visszapörgetve 8 schilling volt egy pastasciutta.¹⁶ Az olaszok csak előételnek ették, mint a levest, de az nekünk elég volt. Kenyér ingyen volt. És akkor megettünk mindig 2–3 ilyen nagy kosár kenyeret. Pastasciuttához kenyeret. De hát evvel jöttünk ki a legolcsóbban. És emlékszem visszafele a Grossglockneren jöttünk át, és augusztusba ott hó volt és hógolyóztunk. Ez ugye Magyarországról jövőnek ez, ez is nagyon... nem átlagos. Visszajöttünk Bécsbe és hát indult megint az egyetem.”

Az évek múltával és a társadalmi integrálódással a menekültstátus fenntartása már nem volt vonzó sem a fogadó félnek, sem a bevándorlóknak. Az emberek nem érezték kötelességüknek a különleges támogatást, a menekültek pedig az állampolgárság felvételével hivatalosan igyekeztek megszabadulni a viszonylag kényelmes, de mégiscsak másodrendű státustól. A svédországi és németországi munkák során már sokkal kisebb jelentősége lehetett a menekültlétnek: az ottani, idegen közegben szorgalmasan dolgozó diákoknak minősültek inkább, mint magyarországi emigránsoknak. Imre egyik kedvenc története a Bayer gyógyszergyár német munkásairól már sokkal inkább a magyarok és osztrákok megkülönböztetéséről szól, mintsem a magyar menekültek befogadásáról.

A középiskola befejezése után mindegyik interjúpartnerem elutazott még nyugatabbra azért, hogy világot lásson. Igaz, a másik, egzotikusabbnak tűnő irányba, Keletre nem is mehettek volna. Az első utakat a kalandvágy, a csavargás motiválta, később már a kenyérkeresésre is gondolniuk kellett. Interjúalanyaim úgy jelenítik meg önmagukat, mint akik a középiskola befejezése után, vásott szabadságharcosként már nem tombolni vágytak, hanem igyekeztek megnyerni a befogadó európaiak jóindulatát. A motoros körtúrák, a konszolidált mulatás – ahol botránykeltés nélkül meg lehetett csillantani a magyar virtust – ideális volt a nyugati magyarforradalmár-kép kielégítésére. Szegények voltak még: kis pénzből nagy utakat tettek. Ez a mentalitás amúgy a kelet-európai turisták többségére jellemző volt az egész korszakban, főként a korlátozott valutakeret miatt. Azonban beszélgetőtársaim ekkorra már Ausztriában edződött, legalább közepes német nyelvtudású, vállalkozó kedvű és egyre magabiztosabb fiatalok voltak, akik rendelkeztek a vasfüggöny mögül érkezettek kurázsijával is. A földrajzi horizont tágulása az egyetemi évek végéig tartott, a munkakezdéssel és a gyors családalapítással új célok fogalma-

¹⁶ Szósszal ízesített spagetti tészta. Olcsó és népszerű olasz egytálétel.

zódottak meg. A gyerekek születése a magyarországi rokoni kapcsolatok ápolására ösztönzött. Az 1960-as évek közepén nemcsak a politikai környezet kedvezett az osztrák állampolgárokka lett emigránsok hazalátogatásának, hanem a nyugati élet bizonyos szintű megismerése, az egzisztenciateremtés és a családalapítás is Kelet felé terelgette a fiatalokat. Az utazásban manifesztálódó szabadságvágyukat az évek során kiélték, a (nyári) szezonmunkák alatt megkerestek annyi pénzt, hogy be tudják fejezni az egyetemet és önállóan meg tudjanak élni. Ekkor már sokkal inkább az otthoneremtésre koncentráltak, úgy, mint kortársaik általában. Az integrációval párhuzamosan az utazások természetessé váltak számukra: vagy hivatalos keretek között utaztak vagy nyaralni mentek. Úti élményeikről nem maguktól, hanem inkább rákérdezésre beszéltek. A nyugati életmód és kultúra mélyebb megismerése és bensővé tétele különösen a keleti utak során vált világossá az emigránsok számára is.

Utazások Keletre

Az ausztriai társadalmi integrációval Magyarország lassanként elvesztette referenzszerepét. A családi kapcsolattartás révén – elsősorban levelezés, másodsorban telefonálás – érkeztek hírek az otthoni életszínvonal fokozatos emelkedéséről, a rendőrterror mérséklődéséről, de saját tapasztalatokat interjúalanyaim csak az 1960-as évek közepétől szerezhettek. A következő két történet a kapcsolattartásról, az otthoniakhoz fűződő viszonyulásról szól: milyennek látták az osztrák állampolgárokka lett, egyre érettebb és magabiztosabb egykori diákok a szocialista Magyarországot. Mi tűnt fel nekik az országba lépve, mi volt számukra szokatlan vagy idegen? Milyen jelenségeket találtak vonzónak és melyeket taszítónak?

Amikor interjúalanyaim magyarországi utazásaikról beszéltek, sokszor szívesebben osztották meg velem politikai nézeteiket, mint útjaik részletes leírását. Úgy vélhették, hogy engem kifejezetten érdekel mit gondolnak a mai magyar politikai helyzetről, az általuk nemkívánatosnak tartott politikai és társadalmi jelenségekről. Az 1989–90-es politikai rendszerváltástól erkölcsi megújulást, demokratikus gondolkodást, ösztönözti felemelkedést reméltek. Többen igyekeztek kiterjeszteni Magyarországra is Ausztriában prosperáló vállalkozásukat, mások a határon túli magyar kisebbségieknek adakoztak, vagy kárpothasi jegyeik hasznosításán fáradoztak.

Úgy ábrázolják, hogy nemzeti összefogás helyett ügyeskedéssel, torzalkodással és nehézkes bürokráciával találkozottak. Habár a Kádár-

rendszer időszaka alatt rendszeresen jártak haza és megfigyelhették a magyarok életét, gondolkodásuk sajátosságait, mégis keserű csalódás volt számukra a kíméletlen profithajzával, az emberi rövidlátással, a kiskapuk „gyártásával” és azok kihasználásával találkozni. Az okokat rendszerint a szocialista évtizedek erkölcsromboló hatásában látják. A második világháború előttről származó és tovább élő történelmi jelenségeket és folyamatokat nem értékelték, illetve azoknak szinte kizárólag a pozitív vonásait említették. A két háború közötti időszakot vagy a még korábbi, századfordulós éveket normális, élhető korszakként jelenítették meg, ami éles ellentétben állt a második világháború utáni, családjaik többségének deklasszálódást és bizonytalan jövőt hozó évtizeddel.

Az ország 2005-ös állapotát értékelve többször a jobboldali pártok szólamai – a külföldi (nagy)tőke túlzott kiszolgálása, a nemzeti érdekek háttérbe szorulása, a kommunisták hatalomátmentése, a korrupció burjánzása stb. – köszöntek vissza elbeszéléseikben. Voltak, akik nem bocsátkoztak politikai elemzésekbe, mondván, hogy csak az tudja reálisan értékelni a honi közállapotokat, aki folyamatosan itt élt, és a politikai döntéseinek következményei elől nem térhet ki. A gyakran hazalátogató, akár kettős állampolgársággal és magyarországi ingatlannal rendelkező emigránsok egy része ma is kerüli a direkt politizálást, mások élénken figyelik a belpolitikai eseményeket és markáns véleményüket sem rejtik véka alá.

Két fő motívum határozta meg magyarországi utazásaik elbeszélését. Egyrészt beszéltek arról, hogyan tartották a kapcsolatot az otthonmaradt családtagokkal. Személyesen többnyire már saját családalapításuk után találkoztak velük, akkoriban kezdtek rendszeresen hazajárni. Másrészt meséltek a hivatalos magyar közeggel szembeni félelemről, a gyakori megaláztatásokról, amelyek feszültté tették az emigránsokat és fokozták bennük az idegenségérzetet.

Többen szakmai kapcsolatokat is ápoltak Magyarországgal. Az egykori emigráns diákok munkahelyük magyar, esetleg kelet-európai referensévé váltak és az üzletkötés, illetve a partneri kapcsolatok és közös projektek szervezését rájuk bízta. Több esetben lakást béreltek Budapesten vagy más vidéki városban, és már nemcsak baráti, ismeretségi körüket bővítették Magyarországon, hanem hivatalos és informális kapcsolatokat is építettek. A látogatások száma az életút alakulásának függvényében egyénenként és időszakonként változó volt. Egyesek évente egyszer, vagy csak nagyobb ünnepekre tértek haza, mások gyermekeikkel a nyári szabadságukat töltötték Magyarországon. Az üzleti útjaikat igyekeztek úgy kihasználni, hogy a családlátogatás is beleférjen. Olyan is előfordult, hogy biztonsági okokból vagy idő hiánya miatt az osztrák

házastárs többet járt a vasfüggöny mögé, mint a Magyarországról elszármazott diák.

Az első házasságok gyakori felbomlásával, illetve az unokák megszületésével összetettebbé vált az ausztriai családi képlet. A vegyes házasságokba született gyerekek nagyobb része nem tanult meg tökéletesen magyarul, később saját házastársukkal és gyermekeikkel németül beszéltek és beszélnek. A napi életmenet a családi kapcsolattartást már Bécsen, illetve Ausztrián belül is bonyolulttá és időigényessé tette, nemhogy a magyarországi rokonsággal. Részben ezért az utóbbi öt-tíz évben megirikultak a hazalátogatások. Egyes emigránsok hosszú hónapokra hazaköltöznek, de nem azért, hogy rokonaikkal találkozzanak, hanem kikapcsolódjanak, pihenjenek. Többen nem az eredeti lakóhelyükön vettek vagy bérelnek ingatlant, hanem hogy megváltozott igényeiknek megfelelően falusi környezetben, esetleg tanyán töltsék magyarországi idejüket.

Laki Károly*

Károllyal az őt ért xenofób megnyilvánulások elbeszélése kapcsán „értünk vissza” Keletre. Károly munkahelyén, ahol számos kelet-európai bevándorló dolgozott, a közvetlen munkatársai között nyoma sem volt az idegengyűlöletnek. Mint kiderült, a magyarul, németül, olaszul és angolul tárgyalóképesen beszélő-író Károly élénk kapcsolatokat ápolt Magyarországgal és a többi kelet-európai állammal, ugyanis üzletkötői munkájából kifolyólag sokat megfordult a szocialista országokban. Amikor a keleti útjairól kérdeztem, kiérlelt választ kaptam.

„Az egyik dolog az volt, hogy azért a menekültlétem az azért nagyon meghatározta azt, hogy mindig tudtam azt, hogy mikor vagyok a vasfüggönyön belül, és mikor vagyok a vasfüggönyön kívül. Ha engem így fölráztak éjszaka, akárhol ráztak volna, akárhol, azt nagyon pontosan tudtam, hogy én belül vagyok, vagy kívül vagyok. Ezt nagyon tudtam. Nagyon fegyelmezett dolgozó voltam, tehát a politikai véleményemet soha nem vittem be az ottani beszélgetésekbe, vitákba vagy...”

* Laki Károly kereskedő. Budapesten, a kőbányai Pongrác-telepen élt családjával. 1956 végén 15 évesen döntött úgy barátjával, hogy elhagyják Magyarországot. A gimnáziumot a Kammer am Attersee-i, majd az iselsbergi iskolákban járta ki. Több egyetemen és főiskolán tanult tovább, végül egy kétéves, érettségizett diákoknak meghirdetett tanfolyamon (*Abituriendekurs*) szerzett rádióelektronikai szakképesítést. Több, Kelet-Európában is érdekelt cég üzletkötőjeként a hetvenes-nyolcvanas években gyakran látogatott Magyarországra. Családjával Bécsben él, és aktív szerepet játszik az ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségének munkájában.

Annak ellenére, hogy gyakran utazott a vasfüggöny mögé, nála is zsi-gerileg hatott a menekültpszichózis. Az osztrák (nyugati) állampolgárság felvétele, és a kelet-európai rendszerek konszolidációja ellenére a magyar menekültek a vasfüggönnyet átlépve nem érezték magukat tökéletes biztonságban. Mintha mindig inkognitóban jártak volna a tiltott zónában. A született nyugati állampolgárok furcsának, bizarrnak találhatták Kelet-Európát, de talán kevésbé nyugtalanította őket a fokozott rendőrségi, illetve hatósági jelenlét. Fontos, hogy Károly így reprezentálja önmagát: „fegyelmezett dolgozó voltam”. A dolgozó szó egyfelől erős öntudatot jelez az alkalmazott fogalmához képest, de a mai magyar szóhasználatból nem a munkásöntudat és a szakszervezetek gyengesége miatt kopott ki, hanem mert a dolgozó fogalmát a szocialista korszak hivatalos retorikája elcsépelte. Az 1950-es években szocializálódott Károly nyelvhasználatába viszont belefér – a gyakori magyarországi látogatások ellenére – a régiesnek tekinthető kifejezés. A fegyelmezettség nem az utasítások, határidők pontos betartására vonatkozott – bár lehet, hogy azt is beleértette –, hanem a politizálás elkerülésére. Károly, ahogy kifejtette, a nyílt politizálással nem kockáztathatta esetleges kiutasítását és – ami még fontosabb –, állását. Ő amúgy is nehezen, a többiekhez képest megkésve talált megfelelő munkahelyet és élettársat, nem akarta a végre egyenesbe került életpályáját kisiklatni. Azonban a cserkészszövetség munkájában és a magyar történelmi megemlékezések szervezésében szívesen vállalt szerepet. Károly még a kötetlen légkörű üzleti vacsorán sem vállalkozott arra, hogy a házigazdák vitájában véleményét nyilvánítson.

„[...] ők ugye látták a káderlapomat, tudták azt, hogy... én menekült, magyar menekült vagyok. És akkor rám kérdeztek ott a kocsmában, az étteremben... nem kocsmá volt, kocsmába nem vittek..., ahol hát ugye rám kérdeztek, hogy... »Laki úr, ugye maga Magyarországról jön« – hát azt, hogy menekült, azt nem mondták ki, mert ugye az már túlment volna a keletnémet..., a megengedett keletnémet etikán – mi a véleménye arról, amiről mi itt most vitatkozunk? »Megszállták, vagy felszabadították?« Mondtam, énnekem, mint magyarnak, nincsen véleményem, ez német–orosz belügy. Ezt nem [nagyon halkan].”

Károly hasonló módszerekkel mindig ki tudta védeni azokat a szituációkat, amelyeket kellemetlennek tartott. Az interjúban fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy műszaki üzletkötőként nem akármilyen helyeken fordult meg: a Stasi laborjában, Prágában a csehszlovák rendőrség kriminalisztikai részlegén, Varsóban a Chopin-park közelébe eső labor-

ban.¹⁷ A keleti történetek azonban mégsem ezekről a tapasztalatokról, hanem Kelet-Európa gazdasági, politikai és mentalitásbeli elmaradottságának különféle megnyilvánulásairól szóltak. A szürkeség, elhanyagoltság, a rendőrség „mindenütt való jelenléte”, a szűkös áruválaszték, a Bécsbe jövő magyar turista képe, akit „száz méterről szél ellen is felismertek a Mariahilfer StraÙe-én” jelentették az európai szocialista országokat.

„Nem tudnám megmondani, hogy mi volt az, de az összkép az volt, hogy elég volt egy pillantást vetnem, és tudom, hogy a tipikus kelet-európai turista volt. A levitézlett '50-es évek vörös bársony posztó, vagy vörös bársony bevonatú székei, meg foteljei, meg mit tudom én micsoda. Szóval még a legelőkelőbb helyeken is megvolt ez a... a szocializmusnak a csendes maga elé pusztulása, vagy csendes leromlás, hogy megépült Bukarestben a Hotel Intercontinental és három év múlva már izészaga volt... hogy hívják ezt?... DDT-szag volt, mert minden romániai hotelban kötelező a rovarirtószer használata. [nevet] Szóval ez...”

A lehangoló képek és illatok felidézése mellett elmesélt egy-két kisebb történetet is. Már a felvezetésből kiderült – „egy alkalommal fordult elő, hogy a fegyelmezettségem cserbenhagyott” –, hogy az utazással kapcsolatos legfontosabb, legmegrázóbb élménye az 1980-as évek közepén, Bukarestben érte Károlyt. Miközben a „nyugati kapitalisták”, üzletkötők, mérnökök a Hotel Intercontinental 21. emeletén dőzsöltek, a román állami televízió, Károly számára régről ismerős, beszédes képsorokat mutatott Nicolae Ceaușescu születésnapjára köszöntéséről.¹⁸

„Jöttek az úttörők, és adtak pusztit meg virágot a Ceaușescunak. Jött a román nőszövetség és adott pusztit meg virágot, szóval... Valahogy az ember úgy hát elment, istenem, megértem Rákosit, én is ott menteltem a hogyhívják, a Hősök terén, és láttam Rákosi elvtársat a karján a kis úttörő lánykával. Szóval ez így valahogy a képbe valahogy... ez az a szar, ami itt még mindig szar.”

Az ünnepi képsorok már magukban felkavaróak lehettek, hiszen olyan események emlékéért hívták elő Károly gyermekkorából, amelyeknek részese volt, amelyekről emigrálásával szabadulni akart és amelyeket ké-

¹⁷ Budapesten, a Mosonyi utcai rendőrségi épületbe viszont soha nem engedték be.

¹⁸ Az adás valószínűleg 1988-ban, a pártvezér 70. születésnapjáról készült.

sőbb elítélt: a zsarnokság túlradó, zajos ünneplését. Károly azonban úgy ábrázolta, hogy az emberi megaláztatás televíziós közvetítésétől borult ki végérvényesen, amikor egy tanult, idős ember nyilvánvaló képzelenséget mondott a kamerába:

„...és az egyik ősz, öreg akadémikus, mindegy, hogy mennyire nyalta ki a kommunista felettéseinek, vagy környezetének, vagy hogy nyalta be magát odáig, hogy ő akadémikus lett. Azért, hogy akadémikus volt, valamennyit tudott, egy öreg ember volt már, akinek igen... szóval... [kissé elhallgat, gondolkodik] »Éljen Ceaușescu elvtárs arany agysejtjei!« Ez a szerencsétlen öreg ember, ez tudja, hogy ez hülyeség, ez és ide kell állnia a TV kamerája elé és el kell mondani neki azért, hogy a betevő falatja meglegyen a szerencsétlennek, vagy hogy egy kicsivel több legyen, mint a betevő falatja.»

Károly először, mintegy kivédve a hallgatóság – jelen esetben én – esetleges okvetetlenkedését, pusztán a szerencsétlen idős emberre fókuszálja figyelmünket. Mindegy mit tett korábban, most akadémikus létére égbekiáltó szamárságot kell nyilatkoznia. Károly ebbe a „tévés személyiségbe” és annak elképzelt életébe sűríti Románia összes baját, a szegénységet, az emberek zsarolását, a megaláztatást, ami súlyos kontrasztban áll a „kirakathotelben” megszálló nyugati üzletemberek kiszolgálásával, anyagi helyzetével és szabadságával. Károlyt szégyenérzet és tehetetlenség kerítette hatalmába. Nem őt személyesen érte inzultus, mégis letaglózta a látvány. Egy kiutat talált a helyzetből: azonnal összepakolni és a legközelebbi géppel továbbrepülni. Dolgavégezetlenül, fegyelmetlenül hagyta el a várost, ezt azonban holland főnöke végül megértéssel fogadta.

Talán a szomorú kicsengésű történetek oldására vagy a diktatúrával űzött játék bemutatására mulatságosabb sztorikat is elmesélt. Az egyik típusú történet a munkavégzéshez, a másik a szervezési kísérletekhez kapcsolódott. A szocialista államokkal, elsősorban Romániával folytatott üzleti tárgyalások előtt megjósolhatatlan volt az eredmény. Károly és a hozzá hasonló nyugati kereskedők egyszerre 5–10 emberrel tárgyaltak. Míg Károly egy cég termékeit mutatta be, a szakterületek vele szemben ülő specialistái olyan részletekre kérdeztek rá, amelyekről Károly nem feltétlen tudott kielégítően beszámolni. A románok azért maradtak meg emlékezetében, mert amíg a magyarok nyíltan elárultak, hogy az 1980-as évek rák elleni csodaszerének, az Interferonnak a gyártásához szeretnének segítséget és műszaki ajánlatot kérni, addig a románok titkolóztak. Károly furfangos és tréfás üzletkötőként jelentette meg önmagát

a történetben: olyannak, aki rájött arra, hogy mit akarnak a románok és még egy kicsit túl is jár az eszközön.

„...és akkor pipáljuk ki a dolgokat és egyszer csak valamikor mondom, és... mondják, erre nincsen szükségük? Patrascu így rámnéz, azt mondja..., ő angolul beszélt, azt mondja, How do you know? ... mondom... nem Interferont akarnak gyártani, Patrascu? – Honnan tudja? [kiabálva] Mondom [nevet] ezekkel Interferont lehet gyártani. Lehet, hogy nem tudom... lehet vele esetleg mást is gyártani, de amit itt eddig kértek, abból főleg leginkább Interferon produkció, az, amire ez kell. És miből gondolja ezt? [hangosan] – Mondom most adtam el, akkor az ember persze... ugye üzletkötő, egy kicsit azért az ember rájátszik az izére, rájátszik a lapra. Most adtam el – nem adtam még el, akkor adtam le az árajánlatot –, most adtam el egy ilyen rendszert a magyaroknak. Igen, magyaroknak? És? Mondja, ők milyen technológiával... [nevet]”

Szesztay Lajos és Szesztay Ágnes*

A Szesztay Lajossal készített interjú végén, Lajos felesége, Ágnes is ott volt, és közös történetüket egymás szavába vágva mesélték el. Lajos viszonylag későn tért vissza először Magyarországra. Kirándulásai az 1970-es évek elején váltak rendszeressé. Nemcsak a Balatonon élvezte a sportolást és a fiatalok társaságát, hanem Sopronban is gyakran megfordult egyik barátja szüleinél. Sőt, a jó kapcsolatteremtőnek számító Lajos elbeszélése szerint annyira megtetszett neki egy már „elkelt” soproni lány, hogy felbízta barátját, neki is szerezzen egy hasonló megjelenésű hölgyet. Lajos így ismerkedett meg Ágnessel, akivel hamarosan elhatározták, hogy összeházasodnak. Az addig felhőtlen hazai kirándulások hirtelen megváltoztak, mert szembetalálkoztak a magyar állam és a helyi hatalom önkényeskedésével. A kronológia kicsit felborult a visszaemlékezés hevében, előbb az esküvőszervezés viszontagsá-

* Szesztay Lajos építészmérnök. Keszthelyi polgári családban született. A forradalom kitörésének hírére gimnazista társaival titokban Budapestre utazott, és a Baross utcánál járőrszolgálatot vállalt. 1956. november 4-én ért vissza Keszthelyre, majd a kialakuló politikai helyzetet mérlegelve november közepén barátaival emigrált. 1957-ben Innsbruckban fejezte be a gimnáziumot. Az építészdiploma megszerzése után amerikai és svéd állásajánlatok ellenére egy bécsi tervezőirodában helyezkedett el. A nyolcvanas évek elején önálló vállalkozásba kezdett, főként családi házakat tervezett. Jelenleg a Bécs melletti Badenben él magyar feleségével, Ágnessel. Ágnes, magyar szakos tanárnő, az 1970-es évek elején települt át Ausztriába. Élénk kapcsolatot tartanak a magyarországi ismerőseikkel, és naprakész ismeretekkel rendelkeznek a magyar politikai és kulturális eseményekkel kapcsolatban.

gait mesélték el, és csak ezután következett néhány korábbra datálható anekdota.

Már minden elő volt készítve az esküvőre, amikor kiderült, hogy formai hibákra hivatkozva a hatóság nem engedélyezi a házasságkötést, ugyanis a különböző okiratokban a személyneveket nem azonosan tüntették fel.¹⁹ A polgári esküvőt hat hónap kényszerű halasztás után végül Ausztriában tartották meg. Az egyházi szertartást Sopronban konspiratív körülmények között, bejelentetlenül szervezték meg. A rokonság egy-egy része minden mise után „ott ragadt” a templomban, míg végül délben, két mise között, öt perc alatt összeadta a jegyeseket a beavatott pap. Az esküvői hercehurcáért néhány hónappal később vett elégtételt az ifjú pár.

„SZ. L.: – Hát mindegy! Hát abszolút rosszakaratóiak. Hogy nem akarják forszírozni, hogy a...

L. A.: – Igen.

SZ. L.: – Kinti '56-os magyarok magyar lányokat kimentsenek.

SZ. Á.: – Igen. És akkor kijöttem, és akkor megkérdezték meidlingi, akkor már te a meidlingi apartmanodban laktál, és akkor megkérdezte az ottani házasságkötő...

SZ. L.: – Dehogy, a VIII. kerületben.

SZ. Á.: –... hogy hol házasodunk, vagy mikor akarunk, ja az esküvőt, és akkor juszament bosszúból azt mondtuk, hogy ha már úgylis most mindegy, akkor kiválasztottuk október 23-at...

SZ. L.: – Kádár teljesen összeomlott. Akkor még nem lehetett róla beszélni.

SZ. Á.: – És október 23-án volt az esküvőnk. Egy szerdai nap volt.

[...]

SZ. Á.: – Na, és akkor meglett az osztrák állampolgárságom, kb. 3 hónapra, és akkor összeszedtem minden bátorságomat, kötelező is volt ugye, hogy ha akarok még menni Magyarországra, akkor be kell jelentenem, hogy... élek, mert különben nem kaptam volna vízumot se. És akkor bementem a magyar követségre, már mint osztrák állampolgár, és micsoda boldogság volt, hogy megkérdezték, hogy hát, mert szedték föl az adatokat, hogy összeházasodtam, és akkor kérdezték, hogy az esküvő mikor volt. És akkor mondtam, hogy október 23. Azt el nem felejtem, hogy hogy fölkapta a fejét a... az a nő, aki írta össze az adatokat. Október 23.? Mondom, igen.

¹⁹ Pontosabban a családi név végi i-y cserére hivatkozva hiúsították meg a házasságkötést.

SZ. L.: – Jusztament. Jusztament. Úgyhogy, kérlek szépen, így kezdődött.

SZ. Á.: – Az ismeretségünk eleje meg olyan volt, hogy ugye, abba az időbe, hát azt persze nehéz ma felfogni, de borzalmas nehéz volt egy nyugaton élővel egyáltalán kapcsolatot tartani.”

A hatalomra mért szimbolikus csapásokra más interjúkban is akadt példa. Lajos viszont mintha direkt kereste volna az alkalmat egy kis konfrontációra. Ismeretségük elején meggyőzte Ágnest, hogy sétálnak ki a Sopron környéki erdőbe.

„SZ. L.: – Képzeld el! Ez is megint, ez a kalandor élet. Egyszer bejövök. Minden héten bejövök.

SZ. Á.: – Egész az elején volt még, alig ismertük egymást.

SZ. L.: – És... hát, már jól. Te! Bejöttem, át, bejöttem, és mondom, Ági, menjünk ki az erdőbe kirándulni.

SZ. Á.: – A Lőverekbe. Sopronban.

SZ. L.: – Lőverekbe. De hát ott határ... Nem baj...

SZ. Á.: – ... a határon.

SZ. L.: – Megígérem, ha ki van írva, hogy ott visszafordulunk. És elindultunk. Tudod? És az Ági ismerős azt mondja, te én azt hiszem, ez már a határsáv. Mondom, ne beszélj, nem volt kiírva, megyünk tovább. Alig megyünk egy olyan kisebb utat, alig mentünk 2–300 métert, egyszer csak látom ám, hogy az erdőből, nem volt ott semmi jel sem, kiugrik...

SZ. Á.: – Mint az orosz filmekben. Rohannak le a katonák az erdőből. A domboldalról.

SZ. L.: – Az később volt. Na mindegy. Két katona géppisztollyal. És elém állnak. És én akkor hátranéztem, akkor volt új Volkswagenem – erre emlékszel? –, és mentem visszafele. Tudod? Egyszer csak egy sorozat géppisztoly. Tudod? Állati pipa lettem. Megálltam, kiugrottam, mondom: Maga marha! Rám akart lőni? Hát meg van maga őrlve? Tudod? Én nem féltem ott se az ördögtől, semmitől. Te! Volt ott a katona, nem volt megszokva, hogy egy külföldi az így beszél vele. Teljesen megszépepent. Na, de azt mondja: De hát ez a feladatom.”

Ágnes okkal tartott a kirándulástól. Sopronban, a határ közelében élni és munkát kapni még az 1970-es évek elején is bizalmi kérdés volt. Ágnes úgy ábrázolta, hogy csodával határos módon, a hatalom szempontjából problémás családi háttere ellenére nagy nehezen szülővárosában

dolgozhatott, de gyermek- és ifjúkora megalázó tapasztalatai, magának és családjának hátrányos megkülönböztetése arra tanították, hogy húzza meg magát.²⁰ Ebből a szempontból a határsáv megközelítése kockázatos vállalkozásnak, szinte felelőtlen tettnek tűnhetett, amit Lajos vagánysága csak fokozott. Nem követtek el semmilyen szabálysértést, de a lövésekből úgy lett, amiből Ágnes, a fiatal tanítónő, csak rosszul jöhetett ki. Lajos hiába mutatott példát állampolgári ismeretekből és öntudatból, Ágnest, osztrák állampolgárság nélkül, semmi sem védte. A határórt megleckéztető Lajos a „párbaj” győztesének érezte magát, aki végül kegyesen leereszkedett az egyenruhás szintjére, és civil módra, kézfogással, baráti hangulatban váltak el. A történet azonban tovább bonyolódott – a részleteket, Ágnes vesszőfutását maga az érintett mesélte el. A kocsikázáshoz nem szokott Ágnes a retiküljét, benne személyi igazolványával Lajos autójában felejtette, aki a táskával együtt indult vissza Bécsbe, miután Ágnes albérlete előtt elbúcsúztak egymástól.

„– ... És most mit csinálok? Nekem muszáj bejelentenem, hogy bent van a személyi azonossági igazolványom, és az abban az időben egy személyi azonossági igazolvány, hogy az kikerül Nyugatra, hát az olyan volt, mint hogyha én kiszöktem volna. És az első dolgom az volt, hát borzalmas jelenetem volt, az első dolgom az volt, hogy reggel bementem az iskolába, és az igazgatónak külön...

SZ. L.: – Megvallottad, meggyóntad.

SZ. Á.:... – kértem tőle kihallgatást. Az összes órám elmaradt aznap délelőtt, semmi nem számított, csak az, hogy én milyen bűnös, felelőtlen, könnyelmű, nyugattal kapcsolatot tartó, majdnem hogy kém valaki vagyok. Ezt el kellett mesélnem, hogy én megismertem egy férfit, és így történt, és a többi, és erre föl az igazgató, ahelyett, hogy azt mondta volna, hogy: Nézze, Ági! Nem, semmi különös. Bevitt a rendőrségre, és ott egy magánkihallgatáson kihallgattak...

SZ. L.: – Micsoda beteg, beteg szisztéma. Nem?

SZ. Á.: – Egész délelőtt kihallgattak, hogy ki ő, micsoda s a többi. És én alig tudtam róla valamit, mert nem olyan régen ismertem. Hát, szóval borzasztó helyzetbe kerültem. És úgy nézett ki, hogy micsoda egy nő vagyok én. És még az adatait se tudom. És végül kaptam egy provizórikus papírt, hogy... És hogy az összes adatát, amit tudtam, azt fölvelték, hogy na majd utánajárnak. És visszamegyek a gimnáziumba egy egész délelőtti kanosszajárás után, és a lépcsőn, ahogy megyek

²⁰ Valójában a nagyszülei éltek Sopronban, Ágnes családját Sümegre, majd Ajkára telepítették át.

föl a lépcsőn, a lépcső tetején ott áll a leendő sógorom, a kezébe a ridikülöm. Kiderült, hogy észrevette, hogy bennmaradt az autóban a táskám...”

A Kádár-korszakban a személyi igazolvány az emberek legtömörebb életrajzának tekinthető, fényképes és a születési adatok mellett a családi állapotot, a munkahelyeket, lakcímeiket is tartalmazta.²¹ A személyi eltűnését, pontosabban egy osztrák (ellenséges) állampolgár kezébe kerülését, túrhetetlen hanyagságnak és a magyar államra nézve veszélyes cselekedetnek lehetett értékelni. Az eset súlyosságát persze felerősítette Ágnes ingatag soproni státusa, a kisvárosi közeg, ahol a helyi potentátok nem haboztak kihasználni a váratlan alkalmat, és Ágnest alaposan kikérdezték életéről, viselt dolgairól, és felhívták a figyelmét az úgy lehetséges következményeire.

A táska gyors előkerülése eloszlatta a gyülekező viharfelhőket, azonban a hatóságok ezután árgus szemekkel figyelték Ágnest, és az illetékeseknek később sikerült elérniük, hogy hatszor visszaautásítsák a jegyespár házassági kérelmét. Miután Ágnes előadta saját meghurcoltatásának történetét, Lajos ragadta magához a szót és a határjelenethez hasonló történetet mesélt el. Ezúttal a „magyar rendőr” volt a másik főszereplő.

„SZ. L.: – ...De képzeld el! Következő történet Az akkori Magyarországon. Lenn voltunk Törökországban, autóval. És jöttünk hazafele. És Mohácsnál tankolok. És...akartam tankolni. Tehát énnekem egy útról balra kellett fordulni, mert ott volt egy ilyen, ilyen benzinállomás. És innét jön egy autó, egész lassan, és én balra kifordulok. És ez dudál, és villogtat. Jött egy Zastavával. Hát ma már nem villogtatna, mert nyugati szempontból ez olyan volt, hogy 100 méterre volt. De abba az időbe ezek, tudod, hát nem tudtak autót vezetni.

SZ. Á.: –...az egész úton egy autóval.

SZ. L.: – És én befordulok a Tankstellére, a benzinállomásra, ez utánam fordul, megáll, kinyílik az ajtó, odajön és bemutatkozik, hogy Kovács József rendőr ezredes. Mondom: Jó napot kívánok! Szesztay Lajos bécsi építésmérnök. Hogy vagyunk? Ez a pofa csak így nézett rám, mert ez azt várta, hogy most, most adok neki! Érted? Hát telje-

²¹ Talán nem véletlen, hogy az egyik legnépszerűbb magyar popzenész, Bródy János, 1980-ban egy szellemes dalban figurázta ki az igazolvány önmagán túlnövő szerepét, az embert helyettesítő fétistárgy jellegét. „És akkor megtudtam az osztályfőnökömtől, / hogy soha többé el nem hagyhatom, / Azóta télen-nyáron, / viharban napsütésben/magammal hordozom.” *Személyi igazolvány*.

sen, aztán úgy elbeszélgettem vele. Hát az azt se tudta, hogy nyeljen, vagy köpjön. Tudod? Ez olyan volt. Az a régi Magyarország, ezek, ezek, ezek visszaéltek és vót olyan hülye külföldi, aki nem is mert bemenni ebbe az időbe. Hát én megkaptam az osztrák állampolgárságot, én tudtam azért, Magyarországon egy alapdemokrácia van, ahol egy ilyen, egy-egy-egy-egy rendőr nem tud velem így ugrálni. Tudod? De voltak, akik annyira félték, barátaim. Hát én! Én direkt röhögtem rajtuk. SZ. Á.: –...

SZ. L.: – Hát, ahogy leszúrtam ott a katonát is. Én állandóan leszúrtam őket. Érted? Állati volt!”

Lajost nem hagyta nyugodni, amikor a magyar hatóságok képviselői – elsősorban rendőrök, határőrök és katonák – nem kellő udvariassággal, kioktatóan bántak vele. Ezeket az alkalmakat mindig kihasználta egy kis heccelődésre. Az igyekezett, hogy magát lazának és bátornak tüntesse fel a fentiekhez hasonló helyzetekben, felkelti a gyanúkat, hogy vajon nem félt-e ugyanúgy a találkozásoktól, mint barátai, vagy legalábbis nem színezte-e egy kicsit szebbre az emlékezete a prózai beszélgetéseket. Akárhogy is zajlottak le a dialógusok, a menekült magyaroknak biztosan fontos megkülönböztető identitáseleme volt a magyarországi magyarokhoz képest az ironizálás, a visszaszólás, a szimbolikus lázadás az ostoba hatalom ellen. Nem direkt politizálás, pusztán a magyar törvények és szabályok betartatása. Mindazonáltal az óvatosság, a félelem – amint több interjúban elhangzott – nemcsak az otthoniakat, hanem a hazalátogató magyarokat is sokszor hatalmába kerítette. Éppen ezért a tudat, hogy őket nem érheti komolyabb bántódás, esetenként arra ösztönözte őket, hogy bátrabban, egyenrangúan viselkedjenek a hivatalos személyekkel, mind maguk, mind szűkebb környezetük előtt. Lajos is azért gyűjtött csokorba több hasonló történetet, mert fontos volt számára, hogy könnyednek és vagánynak lássák az emberek – köztük én is.

A következő történetük többhetes szovjetunióbeli turistaútjukat elevenítette fel. A házaspár mint két nyugati antropológus indult keletre. Ez az út minden szörnyűségével együtt egészen más élményeket hozott. Sokkal erősebb volt az egzotikus jelleg, itt teljesen kívülállóként csodálkozhattak rá a szovjet állapotokra. A kényelmetlenségek ellenére nem kellett semmitől tartaniuk, végig kívülállók maradtak. A határ persze itt is különös helynek számított, hiába várakozott összesen négy ember a finn–szovjet határon, csak tüzetes ellenőrzés után, többórás várakozást követően léphettek be, miután tisztázódott, hogy a Svédországban vett áruházi tucatáru nem eredeti festmény. Ebben a történetben a vára-

kozás visszatérő motívum volt, de mint a Keletre jellemző egzotikumot türelemmel viselték, és nem érezték kiszúrásnak, mint például oly sokszor az osztrák–magyar határon. Azt sem nehezményezték túlságosan, hogy Ágnes melltartóit állandóan ellopkodták, akárcsak Lajos tartalék benzines kannáját is.

„SZ. L.: – Micsoda gyerekes, primitív társadalom volt! Mi akkor mindig mondtuk, ez olyan, mint a papírtigris. Hát láttuk, hogy ez egy összeomló... Ezekről nem kell félni.

SZ. Á.: – Igen. Először láttuk, hogy a Szovjetunió nem az, aminek mondják.

SZ. L.: – Nem kell ettől félni.

L. A.: – Igen.

SZ. L.: – Hát, nem félni kell ezektől! Hát ezeket így meg kell lökni.

SZ. Á.: – Azt mondtuk: ez a kommunizmus? Fellegvára? Ez lehetetlen!

SZ. L.: – Ez a szegénység?! Ez a primitív, a primitív utak.

SZ. Á.: – Olyan nyomor volt, és olyan, hogy állandó leszólítottak emberek. Kijevbe főleg. Hogy van-e ez, vagy az eladó.

SZ. L.: – Állandóan női »Wäschét« kerestek, »blue jeanst« kerestek.

SZ. Á.: – Ott melltartóval egy vagyont lehetett volna keresni.”

A házaspár a látottakon nagyjából úgy lepődött meg, mint az 1940–1950-es évek magyar ösztöndíjasai, akik sokáig nem akarták elhinni, hogy Magyarországhoz képest milyen fejletlen a Szovjetunió. Szesztayéknak persze örömet és megnyugvást hozott az eléjük táruló öszkép: nem kell félni a rettegett hatalomtól, elég meglökni egy kicsit, és össze fog omlani, maga alá temetve kelet-európai gyarmatait is. Megbotránkoztak a szovjet katonákon, akik hagyták, hogy egy terhes nő egy órát állva várákozzon, míg végre leülhetett egy felszabadult éttermi asztalhoz. Nem győztek álmélnkodni a szegényes árukínálaton, de az egyedüli aggodalomra okot adó esemény az volt, amikor egy fiatal kommunista aktivista megfenyegette őket.

„...Vettünk is almát. El is dobhattuk. És lefényképeztem őket. [Az almát áruló parasztasszonyokat] Erre föl megáll egy autóbusz. De így, hogy »krrrg«, kiugrik egy komszomolszka, odajön hozzá egy fiatalember, és ki akarja venni a kezemből a gépet. Hát ilyen! aztán csak mondta, mondta, hogy policej, minden.

SZ. Á.: –...én tanultam oroszul, Magyarországon, és akkor kérdezte, hogy kik maguk?

SZ. L.: – Ági, ugye hát egyetemen. Hát, egyetemre is járt.

SZ. Á.: – Ugye, hát látta a nyugati rendszámot. Én meg visszakérdeztem, hogy: 'Kto Bü?' Ki maga?

SZ. L.: – Komszomoltól.

SZ. Á.: – És elővett egy ilyen komszomol igazolványt, hogy ő kicsoda, minden.

SZ. L.: – Éber komszomol.

SZ. Á.: – Hát, elég az hozzá, hogy a végén ki kellett tépni a filmet...

SZ. L.: – Orosz Gyurcsán'.

SZ. Á.: – A filmet kitepték. De a fényképezőgépet azt nem adtuk oda. És megfenyegetett minket, hogy majd meglátjuk, hogy mi lesz a határon, hogy börtönbe kerülünk, meg minden. És akkor következő állomás nekünk Kijev volt.”

A házaspár segítő szándéka miatt – a férges, hasznavehetetlen gyümölcsöt megvették az öreg árusoktól – és a diszkrét fotózás nyomán látszólag komoly bajba kerültek. Nem derült ki a történetből, hogy a fényképezéssel áthágtak-e valamilyen turistákra vonatkozó előírást, de az biztos, hogy nem tiltott objektumot fényképeztek. Egy öntudatos aktivista teszteltette meg az erőszakot, aki elérte, hogy minden ok nélkül megsemmisítsék a filmtekercset és súlyosabb büntetésekkel is fenyegetőzött. A helyi viszonyok ismerete nélkül Szesztayék nem tudták, mennyire vegyék komolyan a dolgot, ezért Kijevben az első útjuk az utazási irodához vezetett, ahol megnyugtatták őket: nem lesz következménye az esetnek.

Figyelemre méltó, ahogy Gyurcsány Ferenc neve megjelenik ebben a kontextusban. Az orosz ifjúkommunista és az egykori magyar KISZ-vezető megfeleltetése egymásnak nyilvánvalóan a házaspár sommás véleménye a magyar politikusról. Rengetegen voltak KISZ-tagok Magyarországon és biztos akadtak köztük olyanok, akiknek ügybuzgósága visszatetsző volt. Gyurcsány, akinek nevét, funkcióját és tetteit mindenki rég elfelejtette volna, ha a 21. század első évtizedében nem fut be nagy politikai karriert, Szesztay Lajos szemében az erkölcstelenség és gátlástalanság élő példája, aki nem kommunisztikus elvei, hanem érvényesülési vágya miatt lett funkcionárius, a rendszerváltás éveiben kapcsolati hálóját kihasználva meggazdagodott, hogy azután politikusként is megtevéssze az embereket.

A szovjet körút, ahonnan visszatérve Magyarország maga volt a megtestesült Nyugat, nagy élményt jelentett számukra, de azért egzotikus kaland maradt. A magyarországi rokonok és ismerősök rendszeres látogatása egészen más jellegű megpróbáltatásokat hozott.

A férjével készített interjú befejeztével Ágnes is hajlandó volt elmesélni életét. 1972-ben ment ki Lajos után, saját kapcsolati háló és némettudás nélkül. Az ő beilleszkedése sokkal hosszabb ideig tartott, mint az egykori '56-os diákoké. Rossz érzéssel hagyta el Magyarországot, mert megannyi viszontagság után épphogy megszerezte a magyar nyelv és irodalom szakos diplomát, és tudta, hogy ezt Ausztriában nem fogja tudni hasznosítani. Ugyanakkor muszáj volt jól viselkednie, mert minden hidat felégetett maga körül, amit az első hazalátogatások tapasztalata is megerősített. Szakirodalmi terminológiával élve Ágnes úgynevezett *Heiratsmigrant*, aki „előbb aktívan cselekszik, amikor beleszeret egy idegen férfiba, de a szerelem hatására passzívvá válik, amikor addigi életét feladva, szinte gondolkodás nélkül követi választottját az ismeretlenbe”.²² Ágnes óriási kockázatot vállalt, amikor megszerzett szaktudását és kiszámíthatónak látszó jövőjét otthagya, polgári esküvő nélkül, azaz jogilag is kiszolgáltatott helyzetben teljes mértékben Lajosra bízta magát.

„Én nem tudtam már hazamenni. Engem Magyarország már ellenségnek tekintett. Én minden alkalommal vízumot kellett kérjek. Minden alkalommal ott be kellett jelentkezni. Abban az időben olyan volt, a 70-es évek elején, hogy ha az ember elment a rendőrségre bejelentkezni, hogy én egy osztrák, ausztriai..., osztrák állampolgár vagyok, úgy néztek rám, mint egy ellenségre. És amikor megszólaltam magyarul, akkor meg hazaáruló. Ez volt a mentalitás. Évtizedeken keresztül. És... úgyhogy én tudtam, hogy nekem itt [Ausztriában] kell gyökeret eresztennem.”

Minden egykori emigráns szembesült ezzel a problémával hazalátogatása során. Nemcsak azért mások, mert ők maguk úgy alakították sorsukat, hogy máshol és máshogy élnek, mint a magyarok többsége, hanem mert mások is megkülönböztetik és megbélyegzik őket. A bejelentkezési kötelezettség és egyéb adminisztrációs teendők senkinek nem okoztak örömet, de az interjúalanyaim többsége nem mesélt arról, hogy őket árulónak vagy ellenségnek tartották volna. Ágnesben azért alakulhatott ki ez az érzés, mert gyermekkorától fogva olyan környezetben élt, amely ellenséges volt vele és családjával, úgy érezték, állandó bizonytalanság veszi őket körül. És éppen mikor eljutott oda, hogy lehetősége nyílt egy kicsit nyugodtabb élet kialakítására, feladta addig elért eredményeit és

²² Tóth Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak.” *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Napvilág, Budapest, 2007. 22.

emigrált. Újra bizonytalanságban és elanyátlanodva teltek az első évek, igaz, ezúttal már saját akaratából. Amikor hazalátogatott, hiányzott belőle az a magabiztosság, ami az egykori diákokban már megvolt. Talán ezért reagált érzékenyebben minden bántó rezdülésre, és talán ezért érezte férje, hogy amikor csak lehet, példát kell mutatni civil kurázsiból mind az életben, mind az emlékek felidézésekor.

Az interjú további részében Ágnes családjának életéről, főként az 1945 utáni meghurcoltatások történetéről volt szó, és csak a beszélgetés végén kanyarodtunk vissza a jelenbe. A kiinduló téma az osztrákok és a magyarok jellemzése volt. Ágnes a baráti körükön végigtekintve 70–30%-ra becsülte az osztrákok és magyarok arányát, de más minőségű kapcsolatokat írt le.

„Az egyik az az, hogy ennyi év után, ugye én is már 38 éve vagyok Ausztriában, azt hiszem, kb. ez... és felnőtként, szóval... Ebből kifolyólag, ebből kifolyólag annyira más az életünk, és a problémáink, és a gondjaink, hogy... hogy... elszakadtunk egymástól. Találkozunk, elmegyünk, ha együtt vagyunk jókat röhögünk, vagy kijönnek hozzánk, vagy ott elmegyünk valahova néha-néha, de mások az ő problémái, mint a mieink. És az ember egy idő után, főleg az első időben nekünk teljesen az volt a szerepünk, amikor hazajártunk, hogy anyagilag támogassuk az otthon maradottakat. Rokonoktól kezdve a szülőkhöz. Szülőket természetesen. Mai napig támogatjuk az... én édesapámat például. Nehezen fogadja el szegény, de természetesen, hogy támogatjuk, mert nyugdíjból él. De nekünk mindig az volt a szerepünk, hogy nekünk jó dolgunk van. Mert ez volt az általános felfogás. Tehát ha mi hazamentünk, amikor mi még papundeikli dobozokból volt a szekrényünk, akkor is úgy mentünk haza karácsonyra, vagy nyári szabadságra, hogy az egyik kofferom az teles-tele volt ajándékkal. Csokoládékkal, kávékkal, nylonharisnyával, tollakkal s a többi. Mert ez volt az elvárás. Az ember persze szívesen is adta. De sokszor erre gyűjtöttünk. Mert mi sem voltunk olyan gazdagok. És az nemcsak a nekünk volt ez a problémánk, hanem ezt tudom, rengeteg itteni barát, ismerőstől, hogy ez volt az általános elvárás, így képzelték, hogy nekünk jól megy, önékik kevésbé, és hogy, és minden ilyen dolognak örültek...”

Szimptomatikus, ahogy Ágnes, a Magyarországon szocializálódott, Ausztriában felnőtként nehezen integrálódó feleség, jellemzi a megváltozott viszonyrendszert. A Nyugatra kerülteket a szerencse fiainak képzelték, akik – ha van bennük egy csöpp szeretet – a hozzátartozóknak

mindig hoztak valami „nyugati”, amit Magyarországon nem, vagy csak nagyon drágán lehetett beszerezni. Az ő sorsuk, a kinti nehézségek többnyire nem érdekelték a szeretteikkel való találkozás mellett izgalmas ajándékokra is vágyó rokonokat. Az emigránsok egyedül maradtak kinti problémáikkal – a magyarországi hozzátartozók a javakat osztogató „nyugati rokonság” tagjait látták bennük. Mindeközben évről évre távolabb kerültek az egykori barátok, és ma már csak jó hangulatú, de felszínes beszélgetésekben merülnek ki a találkozók.

Nemcsak az informális, baráti kapcsolatok változtak meg – a Soprontól háromnegyed órára lakó házaspár azon vette észre magát, hogy lassanként lélekben is eltávolodik Magyarországtól. A Kádár-korszakban érthetően úgy gondolták az emigránsok, hogy ha Magyarországon nem szovjet uralom lenne, akkor hasonlóan jól, sőt, talán jobban mennének a dolgok, mint Ausztriában. A rendszerváltás keserű csalódást hozott számukra is, az új politikai berendezkedés egyenlővé vált az erkölcsstelenséggel, a korábbi megmaradt értékek eltűnésével, és mindaz megrendülni látszott, ami Ausztriában a magyarságtudatot táplálta bennük.

„– ... Nekem mindig volt egy olyan ideális elképzelésem Magyarországról, hogy milyen segítőkészek és milyen jószívűek, milyen vendéglátóak, milyen... Hogy soha át nem vernének engem. Meg ilyen. És sajnos éppen ezzel az ominózus hévízi hotellel kapcsolatban, hévízi apartmannal kapcsolatban kellett rájönnünk, hogy '89 után szép lassan úgy megváltozott Magyarország, hogy ebben a Magyarországbán mi már nem vagyunk otthon. Hogy ezeket, ezt a szabályt, ezt a gondolkodást, ezt már nem értjük. Sajnos.

[hosszú csend]

L. A.: – Meg is állhatunk.

SZ. Á.: – Jó.”

Ezen a ponton fejeztük be a beszélgetést. A fiatalos, lendületes Ágnes a súlyos szavakat kimondva hosszan elmerengett. Hiába lanknak fél órára a határtól, bármennyire is tájékozottak a napi politikában, kulturális és sporteseményekben, akármennyi barátjuk él Magyarországon, ők már nem itt vannak itthon. A társadalomra kényszerített diktatúra mintha elfedte volna az emberi gyarlóságot, és amikor végbement a politikai átalakulás, elveszett minden összetartozás-érzés, és – Ágnes számára érthetetlen módon – egy erkölcstelennek tartott világ alakult ki. Elgondolkodtató, hogy ez a hozzáállás, az idegenség és kirekesztettség érzése mennyire függ össze az interjúalanyok életkorával. A Szesztay házaspár

folyamatosan „odafigyel” Magyarországra, ismerősi körükbe tartozik több magyar diplomata és politikus, ezt az interjúikban hangsúlyozták. A kapcsolat az 1990-es évek első felében volt a legszorosabb, azóta kicserélődtek az emberek és érzékelhetően meglazultak a kötelékek. Ma már sokkal inkább ausztriai magyar és osztrák ismerősökkel járnak össze.

Magyarország idegenforgalmában az egész Kádár-korszakban jelentős szerepet játszottak a kisebbségi magyarok, illetve a külföldi állampolgárságot nyert emigránsok. A hatalmi szervek korán érzékelték, hogy a hazalátogató magyaroknak eltérő fogyasztási szokásaik vannak, mint a „normál” turistáknak. Igyekeztek erős kontroll alatt tartani a beutazókat, de az esetleges megfigyelésen, fokozott ellenőrzésen, szervezési kísérleteken túlmenően érdemben nem tudták befolyásolni magyarországi fogyasztásukat. A politikailag inaktív vagy közömbös Nyugaton élő magyarok végül is a hatvanas évek közepétől rendszeresen járhattak haza, és itteni rokonságuk is kiutazhatott – előbb egyesével, később családosan is. Interjúalanyaim zöme lefojtott szabadságvágyról számolt be, amelyet leginkább nyugati utazásokkal tudtak kiélni. A korai európai túráikat szegényes körülmények között megtett, de jókedvű, fiatalos, a (magyar) forradalmi romantikával átitatott utazásoknak ábrázolták, a róluk szóló történetek az internátusi lét mellett az örökre szóló barátságok kiindulópontjai lettek. Az önálló ifjúkort megjelenítő „turnék” után az egyetemista korszak németországi és svédországi utazásai szintén fontos identitásalakító funkcióval bírnak, itt már egyes tulajdonságok és képességek, mint a munkabírás és önellátás, a sikeres egzisztenciateremtés részeként jelennek meg.

A szülőföldre vezető túrák ezzel szemben inkább időutazásnak tekinthetők: személyes találkozások a család hátrahagyott tagjaival, a régi környezettel, egyszóval a múltjukkal. A Keletre vezető utak egészen más élményt jelentettek: sokáig félelemmel töltötték el a hazalátogatókat, akik eleinte csak néhány napra és szervezett, azaz osztrák részről is kontrollált utazások keretében merték átlépni a „vasfüggönyt”. Később a félelmet felváltotta a bosszankodás és düh. Rendszeres látogatóként – többen munkakapcsolatba is kerültek magyarországi cégekkel, intézetekkel – nem találtak semmi izgalmasat, különöset az országban – szemben például a Szovjetunióval –, viszont nehezen tűrték a hétköznapokat megkeserítő fokozott ellenőrzést, bürokráciát. Azt észlelték, hogy ők, külső szemmel sokkal élesebben látták és látják Magyarország problémáit, mint az otthon maradt, és a rendszerhez igazodó, azt elfogadó magyar társaik. Az is kiderült, hogy a kapcsolatok megrekedtek bizonyos szinten, önszántából senki nem akart még az 1990-es rendszerváltást köve-

tően sem Magyarországra költözni, de arra is alig akadt példa, hogy újabb rokon a bécsi letelepedés mellett döntsön. Mindenki maradt ott, ahol van, és úgy tűnik, hogy a családlátogatások Magyarországból a kilencvenes évekre a vidéki nyaraló-, a városi lakásvásárlásokkal, fürdőhelyek rendszeres látogatásával együtt élményszerző Magyarország lett, amely közeli, ismerős, de ahonnan mindig haza lehet térni Ausztriába.